№ 100 Յունիսի 4 (16) 1881 Յունիսի 4 (16) № 100

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կէս տարվանը 6 ռուբլի։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում դրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Ստացարարագրագիր պիտում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մի նշանաւոր խնդիր։—ՆԵՐԲԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Նամակ Երեւանից։ Նամակ խմբագրին։ Նամակ խմբագրին։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Թիւրքիա։ Անգլիա։ Ֆրանսիա։ Արտաքին լուրեր։—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ։—ՑԱՑԱԳԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Մոսկվայի հնագիտական ժողով։

ՄԻ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԽՆԴԻՐ

—

„Մշակի“ ներկայ համարում տպում ենք Երեւանից ստացած մի նամակ, որ խօսում է մի շատ նշանաւոր խնդրի մասին, այն է կալուածական խնդրի մասին։

Մենք հիմնվելով մի թղթակցութեան վրա, որ առաջին անգամ ջանում է պարզել կալուածական խնդիրը Անդրկովկասեան երկրի հայերով ամենախիտ բնակեցրած մի նահանգի մէջ, դեռ ևս չենք կարող մեր կողմից մի որ և է վճռողական միտք յայտնել այդ նշանաւոր և կենսական խնդրի մասին։ Մենք պէտք է սպասենք որ խնդիրը աւելի բազմակողմանի կերպով քննվի, մշակվի և պարզվի։ Ինքն թղթակիցը խոստովանում է որ գուցէ նրա հաղորդածների մէջ մասնաւոր սխալներ կարող են լինել։ Այդ պատճառով մենք հրաւիրում ենք այլ անձանց, որոնք գուցէ աւելի տեղեակ են, բացատրել գործը աւելի մանրամասնաբար, որպէս զի մամուլը կարողանայ այլ և այլ թղթակցութիւններից կազմել իր գաղափարը և մշակել խնդիրը։

Ներկայ թղթակցութեան պէս թղթակցութիւններ գիւղական կալուածների, գիւղացիների և կալուածատէրերի փոխադարձ յարաբերութիւնների մասին երբէք չեն եղել մեր ազգային մամուլի մէջ։ Իսկ հողի կալուածական խնդիրը ամենանշանաւոր խնդիր է մի երկրի անտեսական ապագայի համար։

Անտես առնել այդ տեսակ խնդիրներ, որոնք հիմք են կազմում նոյն իսկ ժողովրդի, ազգի կեանքի,—նշանակում է անտես առնել նոյն իսկ ժողովրդի կեանքը նրա բոլոր բարոյական և մտաւորական ձգտումներով և արտայայտութիւններով։

Մի ազգի տնտեսական կեանքից կախված է նրա մտաւոր և բարոյական կացութիւնը։ Մենք խօսում ենք անդադար կըրթութեան, գպրոցների, ազգի բարոյական և մտաւոր զարգացման մասին։ Բայց նոյն իսկ այն գպրոցները, որոնք կազմում են հայոց ազգի զարգացած մասի հոգացողութեան առարկաներից գլխաւորը, ի՞նչպէս կը կարողանան գոյութիւն ունենալ, եթէ ազգի տնտեսական դրութիւնը նեղված կը լինի, կամ մշտապէս անորոշ և անցողական դրութեան մէջ կը գտնվի, ի՞նչպէս այդ գպրոցները գոյութիւն կունենան, եթէ, օրինակի համար, կալուածատէրը կը քանդվի, իսկ գիւղացին, թէև անունով սեփականատէր կը դառնայ, բայց իրապէս կախված կը լինի մի վաշխառուից, որի ձեռքը հեռվհեռվ կանցնի գիւղացու հողը իր չը վճարված պարտքերի համար։

Մենք խնդրում ենք Երեւանի մեր թղթակիցներին, և առհասարակ նրանց, որոնք մանրագէտներ են իրաւաբանական հարցերում, անընդհատ թղթակցութիւններով բացատրել մեզ նահանգի կալուածական խնդրի էութիւնը։

Ցաւալի է որ մեր իրաւաբաններից, համալսարանականներից ոչ մինը երբէք չէ մտածել այդ նշանաւոր, կենսական խնդրի վրա թղթակցել մեր լրագիրներից մինին։ Իսկ մեր միւս թղթակիցները միշտ զբաղված էին գպրոցներով, հոգաբարձուներով և հոգեւորականներով։

Թող չը մտանան մեր թղթակիցները այն սկզբունքը, որ մենք հազար անգամ յայտնել ենք։ այն է որ ազգութեան գոյութեան գլխաւոր հիմքը հայրենիքն է (հողը) և մայրենի լեզուն։

Երբ որ առաջինը, հողը, անհաստատ յարաբերութիւններ է ներկայացնում, իսկ երկրորդը (լեզուն) կորած է, ինչքան էլ ազգութիւնը պինդ պահի իր կրօնը, նա այլ ևս ազգութիւն չի լինի, այլ կը լինի մի կրօնական ազանդ միայն։

Այդ պատճառով մի ազգութիւն որ հիմնվում է հողի վրա և ունի մի կենդանի մայրենի լեզու,—մի և նոյն է ինչ կրօնի է պատկանում։ Ի հարկէ կրօնը բարոյականացնող, կրթիչ, զսպարարկող միջոցներից մին լինելով, պէտք է ազգի իր պաշտօնին հասնելու համար ունենայ բոլոր հարկաւոր յատկութիւններ։

Գ. Ա.

ՆԵՐԲԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

—

Մայիսի 20-ին

Այս թղթիս վճռվում է Երեւանեան նահանգում մի շատ նշանաւոր խնդիր, այն է կալուածական խնդիրը։

Նախ քան թէ խօսեմ գիւղացիների այժմեան յարաբերութեան մասին դէպի կալուածատէրը և այն յարաբերութիւնների մասին, որոնք պէտք է հաստատվեն նոր կալուածական և դեռ ևս չի բազմաբնակված, բայց պրէկիսի մէջ գտնվող օրէնքի մասին, պէտք է մի քանի խօսքով բացատրեմ թէ ինչ դրութեան մէջ էր կալուածական խնդիրը Երեւանի նահանգում պարսից տիրապետութեան ժամանակ և ինչ դրութեան մէջ գտան առուները այդ նահանգի կալուածները, երբ տիրեցին Երեւանեան նահանգը։

Հողի սեփականութիւնը բացի ժառանգական հողերից, որոնց վրա չը կար գիւղական ազգաբնակութիւն, բոլորն էլ գիւղական համայնքի սեփականութիւն էր։ Այդպէս համայնքը (общинное владѣніе), հին հայոց, թէ պարսից հիմարկութիւնն էր,—այդ ես չեմ յանձն առնում վճռելու։ Միայն այսքան գիտեմ, որ Երեւանեան նահանգի բոլոր հողերը, որտեղ բնակված էր գիւղացին, թէ թվուլի և թէ մուլքադարի հողերը համայնքի հողեր էին։ Կալուածատէրը թէև իր հողի սեփականատէր էր, բայց նա չէր կարող կամայներով ծախել իր հողը, այլ միայն ամրագրեմամբ, այսինքն կարող էր ծախել իր կալուածական իրաւունքը ուրիշին։ Նա իկապես տէր էր ոչ թէ հողի վրա, այլ հողի արդիւնքի մի մասի վրա։ Մուլքադար կալուածատէրը տասնում էր կալուածի արդիւնքի 30 մասից 4 մաս, իսկ թվուլականը 30 մասից 7 մաս։

Գիւղացիները մշակում էին հողը համայնքի իրաւունքով և երեք տարին մի անգամ նոր բաժիններ էին անում իրանց մէջ։ Բայց 1870 թուից սկսած, երբ մոցնվեցաւ Ռուսական գրամատան ասված օրէնքը, գիւղական իրաւաբանչիւր ծուխին յատկացվեցաւ հողի մի յայտնի բաժին, որ և պէտք է մշակէր իրաւաբանչիւրը, առանց փոփոխելու թէչն մուլքադարի իրաւունքը նոյնը մնաց։

Այժմ կազմված է Գլխաւոր կառավարութեան մէջ մի յանձնաժողով, որ պէտք է մշակի նոր յարաբերութիւններ գիւղացիների և կալուածատէրերի մէջ։ այժմ մշակվում է մի օրէնք, որի զորութեամբ իրաւաբանչիւր գիւղացին պէտք է յետ գնի իր հողի կորը կալուածատէրից։

Պարզ է որ նախ քան գիւղացին մէջտեղ ունենայ յետ գնել իր հողի կորը կալուածատէրից, պէտք է գնահատվին հողերը։ Եւ ահա յանձնաժողովը բաժանել է Երեւանեան նահանգի բոլոր հողերը երեք տեսակի վրա. հողերի առաջ անդամ և Լազարեան արեւելեան լեզուաց ճեմարանի պրոֆէսոր, պ. Լիմին, իրան նպատակ էր դրել ուշադրել հայկական ժամանակագիր Մովսէս Խորենացուն, և նրա հետ միասին ներկայացնում գոյութիւն ունեցող հայ ժողովրդի պատմութիւնը։ Մովսէս Խորենացուն պ. Լիմինը ցոյց էր տալիս որպէս խարեբայ, քիչ էր մնում որպէս գրականական գող, որը իր ժամանակագրութիւնը կազմելու միջոցին օգուտ էր քաղել նրանից։ Բանը նրանումն է, որ Մովսէս Խորենացին անդադար յիշատակում է ասորեստանցի ժամանակագիր Մարաբասին, որը, իր կողմից, նիւթեր էր քաղում հին Նինուէում գտնված պահարաններից։ Պ. Լիմինի կարծիքով. Մովսէս Խորենացին չատ բաներին Մարաբասով մեկնութիւն տալով, պարզվեցրեց, անիմաստ կերպով ասում էր խօսում, որովհետև Մովսէս Խորենացու օրերում թէ Մարաբասը և թէ Նինուէական արխիվները վաղուց գոյութիւն չունէին, և, հետեւաբար, ոչ մի տեղից օգուտ քաղել չէր կարելի։

Թէ պատմական ինչպիսի հիմունքների վրա հասաւ պ. Լիմինը իր նորանշան եզրակացութիւններին—դժուար է որոշել. բայց ներկայ դէպքում մէկ բան անկասկած է, այն է, որ պ. բէֆէրենցը ինքն ևս չէր հասկանում, թէ ինչ էր ասում։ Ներկայ եզրակացութիւնից մէկի հարցմունքին, թէ կայ արդեօք հայ ժողովրդի պատմութիւն, որովհետև, ոչնչացնելով Մովսէս Խորենացուն, պ. Լիմինը երկրի երեսից ջնջում է հայոց Նեմսոր-ժամանակագրին, պ. Լիմին բացականչեց. «Այո, հայ ժողովրդի պատմութիւնը կայ, բայց միայն այլ ազգութիւնների»։

Ցանկալի կը լիներ որոշել հետեւանքը. եթէ բոլոր լուսաւորված աշխարհին յայտնի Մովսէս Խորենացին սկզբից մինչև վերջը անխզբաար սուտ էր խօսում, ուրեմն ինչ երաշխաւորութիւն կայ, որ պ. Լիմինի ցոյց տուած ժամանակագրները գործին բարեխղճաբար են վերաբերվել։ Հարց ծագեցաւ, թէ ո՞րտեղից էր վերցնում Մովսէս Խորենացին իր պատմագրութիւնները պ. բէֆէրենցը կարճաբառ պատասխանեց՝ «ժողովրդական էպոպեայ»։ Շատ լաւ է։ Լաւ է նրա համար, որ կարճ է, իսկ կարճ է նրա համար, որ բոլորովին պարզ չէ։ Ինչ կը վերաբերի մեզ, պ. Լիմինից մինչ այժմ բաւական ենք. նրա ընթերցանութիւնը Մովսէս Խորենացու մասին—արդարև հնագիտական հազվագիւտ երեւոյթ է։

Լիմինից յետոյ կարդաց պ. Բարսով, ժամանակագիրների հիման վրա ապացուցանելով, որ ալաններները—եասներ են, իսկ սկիւթացիք—պեչենեգներ։ Վերջի ի վերջոյ, աւելացրեց պ. Բարսով, Կովկասի այժմեան օսերը հին ալանների սերունդներն են, որոնց մասին էլ պ. Մանվելովի յիշեց իր բէֆերատի մէջ։

Չը հաճատակվելով պ. Բարսովին, կը յիշեցնենք նրան, որ ալանները կամ ազվանները Կովկասեան մեծ Գօսթի երկու կողմին էին բնակվում մինչև Կասպեան ծովի արեւմտեան ափի վերջը—այս առաջին, երկրորդ, կովկասեան մեծ գօսթի այժմեան ազգաբնակութիւնը խօսում է 35 լեզուներով և 40-ից մինչև անգամ աւելի բարբառներով. հետեւաբար, հաստատել, որ օսերը—ալանների միակ սերունդներն են, կամ որ օսերը և ալանները—մի և նոյն բաներն են, մի և նոյնը կը լինի, եթէ մենք սկսինք հաստատել, որ Մովսէս Խորենացին և Նիկողայոս Լիմին մի և նոյն անձնիք են։ Համարձակվում ենք հաստատելու պ. Բարսովին, որ ներկայ հանգամանքում նոյնքան ուղիղ կը լինենք մեր ենթադրութիւնների մէջ, որքան և նա իր ենթադրութիւնների մէջ։

Կովկասը, անկասկած, ժողովրդների փեթակ է։ Ուսիայից դէպի Եւրոպա ժողովրդների մեծ գաղթականութեան ժամանակ, իրաւաբանչիւր անցնող խումբը ճանապարհի վրա թողնում էր իր մնացորդներին։ Այդ պատճառով Կովկասի տեսակցութիւնը զանազանակերպ և գունագոյն է։ Հարկաւոր է նորագոյն և տարաբնակագոյն բատրբլի լինել, Կովկասում բնակվող զանազանացեղ և զանազանալեզու ժողովուրդների խումբը կարգի դնելու համար։ Եթէ պ. Բարսով չէ կամենում, պրոֆէսոր Լիմինի նման, պատմութեան ծնօտները փշրել, այն ժամանակ նա պարտաւոր էր աւելի զգոյշ խօսել։

Ժամի 10-ին թէ 11-ին հասարակութիւնը ցրվեցաւ, խօսելով այն թշուառ վիճակի մասին, որին ենթարկվեցաւ Մովսէս Խորենացին, և այդ առարկայի առիթով պ. Լիմինի նոր հեղինակութեան մասին, որ չուտով լոյս կը տեսնի, եթէ չեմ սխալվում, Մոսկվայի հնագիտական ընկերութեան աշխատանքների մէջ։

* * *

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

—

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

—

«Голосъ» լրագրում կարդում ենք հետեւեալը։

Ամարային արձակուրդներից առաջ Մոսկվայի հնագիտական ընկերութեան վերջին նիստը կայացաւ։ Մի քանի հարցեր վճռելուց յետոյ, կարդացվեց կարգը հոգեոր սեմինարիայի պրոֆէսոր Մանավելովին հասաւ։ Նրա կարդացածքը ծագերի մասին էր, կամ, ինչպէս պ. Մանավելովին ուզեց Լազարեան ճեմարանի պրոֆէսոր պ. Լիմին «ծայրերի» մասին։ Հարց ծագեց. արդեօք ծայրերը (հայկական ծագումի ժողովուրդ) ուզղափառ էին, թէ ս. Գրիգոր լուսաւորչի գոգից հեռացած հայլուսաւորչականներ։ վճռեցին, որ ծայրերը մինչև անգամ առանձին ինքուրոյն ժողովուրդ կամ ցեղ չեն, այլ միայն կրօնական ազանդ են կամ, շատ կարելի է, ալանների սերունդն են միայն։

Պրոֆէսոր Լիմինի հանդիսաւոր ընթերցանութեան բովանդակութեան հասան, որը վաղուց յայտնի է ռուս ընթերցող հասարակութեանը այն բազմազան զրուածքներով, որ նա ժամանակ առ ժամանակ ընծայում է նրանց Կովկասի հնագիտութեան և պատմութեան հարցերի վերաբերութեամբ։ Պ. Լիմինը կարդում էր բարձր, պարզ, և չեշտելով։ Մոսկվայի հնագիտական ընկերութեան

Ցանկալի կը լիներ որոշել հետեւանքը. եթէ բոլոր լուսաւորված աշխարհին յայտնի Մովսէս Խորենացին սկզբից մինչև վերջը անխզբաար սուտ էր խօսում, ուրեմն ինչ երաշխաւորութիւն կայ, որ պ. Լիմինի ցոյց տուած ժամանակագրները գործին բարեխղճաբար են վերաբերվել։ Հարց ծագեցաւ, թէ ո՞րտեղից էր վերցնում Մովսէս Խորենացին իր պատմագրութիւնները պ. բէֆէրենցը կարճաբառ պատասխանեց՝ «ժողովրդական էպոպեայ»։ Շատ լաւ է։ Լաւ է նրա համար, որ կարճ է, իսկ կարճ է նրա համար, որ բոլորովին պարզ չէ։ Ինչ կը վերաբերի մեզ, պ. Լիմինից մինչ այժմ բաւական ենք. նրա ընթերցանութիւնը Մովսէս Խորենացու մասին—արդարև հնագիտական հազվագիւտ երեւոյթ է։

Լիմինից յետոյ կարդաց պ. Բարսով, ժամանակագիրների հիման վրա ապացուցանելով, որ ալանները—եասներ են, իսկ սկիւթացիք—պեչենեգներ։ Վերջի ի վերջոյ, աւելացրեց պ. Բարսով, Կովկասի այժմեան օսերը հին ալանների սերունդներն են, որոնց մասին էլ պ. Մանավելովի յիշեց իր բէֆերատի մէջ։

Չը հաճատակվելով պ. Բարսովին, կը յիշեցնենք նրան, որ ալանները կամ ազվանները Կովկասեան մեծ Գօսթի երկու կողմին էին բնակվում մինչև Կասպեան ծովի արեւմտեան ափի վերջը—այս առաջին, երկրորդ, կովկասեան մեծ գօսթի այժմեան ազգաբնակութիւնը խօսում է 35 լեզուներով և 40-ից մինչև անգամ աւելի բարբառներով. հետեւաբար, հաստատել, որ օսերը—ալանների միակ սերունդներն են, կամ որ օսերը և ալանները—մի և նոյն բաներն են, մի և նոյնը կը լինի, եթէ մենք սկսինք հաստատել, որ Մովսէս Խորենացին և Նիկողայոս Լիմին մի և նոյն անձնիք են։ Հարձակվում ենք հաստատելու պ. Բարսովին, որ ներկայ հանգամանքում նոյնքան ուղիղ կը լիներ մեր ենթադրութիւնների մէջ, որքան և նա իր ենթադրութիւնների մէջ։

Կովկասը, անկասկած, ժողովրդների փեթակ է։ Ուսիայից դէպի Եւրոպա ժողովրդների մեծ գաղթականութեան ժամանակ, իրաւաբանչիւր անցնող խումբը ճանապարհի վրա թողնում էր իր մնացորդներին։ Այդ պատճառով Կովկասի տեսակցութիւնը զանազանակերպ և գունագոյն է։ Հարկաւոր է նորագոյն և տարաբնակագոյն բատրբլի լիներ, Կովկասում բնակվող զանազանացեղ և զանազանալեզու ժողովուրդների խումբը կարգի դնելու համար։ Եթէ պ. Բարսով չէ կամենում, պրոֆէսոր Լիմինի նման, պատմութեան ծնօտները փշրել, այն ժամանակ նա պարտաւոր էր աւելի զգոյշ խօսել։

Ժամի 10-ին թէ 11-ին հասարակութիւնը ցրվեցաւ, խօսելով այն թշուառ վիճակի մասին, որին ենթարկվեցաւ Մովսէս Խորենացին, և այդ առարկայի առիթով պ. Լիմինի նոր հեղինակութեան մասին, որ չուտով լոյս կը տեսնի, եթէ չեմ սխալվում, Մոսկվայի հնագիտական ընկերութեան աշխատանքների մէջ։

* * *